

ЦРЊАНСКИ И СМРТ ОЦА

Херојски еѿос и модерна времена

У књизи *Иѿака и коменѿари* налазимо на дирљиву епизоду о пишчевом оцу Томи. Црњански ту каже: „До смрти свог оца, до петог разреда гимназије, био сам осредњи ђак. Онда се реших да убудуће будем међу првима. Био сам међу првима.“²¹¹ Очева смрт ту постаје тренутак прелома. То је јасно експлицирано. Међутим, у сенци те лапидарне одлучности младог Црњанског остаје нешто што у том тренутку још није речено: разлог зашто је смрт оца имала такво дејство на сина. Није, наиме, нужно да смрт блиских особа делује као генератор енергије за самоизграђивање. Чешће се догађа супротно. Зато та веза између смрти оца и жеље да се буде међу првима јесте загонетка. Црњански, као вешт приповедач, оставља читаоца у незнању. Уместо тога, он даје кратак опис Темишвара с почетка прошлог века, да би лик оца поново укључио у наравију нешто касније, преко две анегдоте.

У првој син (Црњански) преправља очев говор који ће одржати приликом постављења на место потпредседника црквене општине. У другој, Црњански приповеда како му је, болесном од шарлаха, отац донео Толстојев *Раѿи и мир*. Распоред ових анегдота није случајан. Повезујући у другој анегдоти болест, себе и оца, писац неосетно уводи читаоца у тему очеве смрти. Ево како је она описана:

Кад је мој отац дошао, године 1908, са села, да се оперише у Темишвару, и, кад је одустао од тога, рекао ми је да *зна* да ће умрети, али да то треба да кријем од своје матере. Да она не дозна. Вели, неће да је узнемирава. Треба умети умрети. Извињавао се и мени што ми бриге ствара, сад, кад сам почео да учим грчки. Вели, то је тешко, зна.

211 Милош Црњански, *Лирика*, Задужбина Милоша Црњанског – Editions l'age d'homme – Београдски издавачки завод – Српска књижевна задруга, Београд, 1993, стр. 168.

Саветовао ми је да учим, добро, и да се лепо понашам према матери. Отишао је из Темишвара, мирно, и никад га више нисам видео. Вратио се у Иланчу и био, још, у сватовима, Дане Црњански, у Итебеју, где је играо и прескакао ватре, с младићима и девојкама.

У Иланчи је после тога посетио пчелара, који је вршио и занат ковача и тесара мртвачких сандука. Мој отац је изабрао себи сандук, куцкајући га, штапом од вишњевог дрвета.

Наручио је за моју матер меда.

Умро је идућег дана.

Није дозволио да ме позову из Темишвара, са школа.²¹²

На први поглед, читаоца плени скромност Црњансковог оца, његова потреба да надолазећу смрт сакрије од супруге, али и од сина, кога држи подаље од себе у тренутку умирања. Таквом тумачењу у прилог иде и очево извињене што смрћу ствара бригу сину. Да ли је умеће умирања у тој скромности? Не бих рекао да је реч само о скромности. То самоуклањање из живота ближњих није удаљавање од њих: сину се дају савети (исто тако скромни – да буде добар ученик, да се лепо понаша према матери), супрузи се купује мед, чиме муж, поред љубави, саопштава супрузи истину да ће живота бити и када њега не буде. Умеће умирања је у миру с којим се умире, у равнодушности према смрти, у настојању да се смрт савлада одлуком о умирању. Та одлука се не може, међутим, представити као пуки суицид, као резултат страха од живота и одрицања од живота: реч је о томе да је она пре древно осећање близини смрти, знање да је смрт дошла и да је време да се умре.

У знању умирања Црњансковог оца можемо запазити одјеке трагичне узвишености о којој пише Шелинг: „Несрећа је само док се воља пред нужношћу, још није одлучила и испољила [...] Од тог тренутка несавладива моћ судбине, која је изгледала апсолутно велика, појављује се само још као релативно велика; јер воља је савладава и она постаје симбол апсолутне величине, наиме, узвишеног осећања.“²¹³ Шелингова мисао нас припрема за парадоксалност смрти Томе Црњанског: смрт која је испрва изгледала као оличење скромности садржи у себи нешто велико и узвишено. На тај начин, онај ко умире непретенциозно

²¹² Исто, стр. 169.

²¹³ Ф. В. Ј. Шелинг, „О трагедији“, у *Теорија трагедије*, прир. Зоран Стојановић, Нолит, Београд, 1984, стр. 30.

сугерише једну посебну врсту чврстине пред смрћу која се налази у самим темељима херојског етоса. Херојска смрт почива на одрицању од воље за сигурности која одликује филистра. Она није нужно представа смрти, спектакл смрти. Она одише равнодушношћу која је данас несхватљива. За филистра, сцена у којој човек на самрти куцка сандук у који ће бити стављен да би проверио његову каквоћу, делује морбидно, нестварно, или у најбољем случају, патетично. То је зато што малограђанин увек претпоставља жељу за сигурношћу херојском етосу, и зато што не може да појми да смрт није толико страшна уколико постоји воља која може да је надвиси.

Очева смрт је за Црњанског могла бити не само смрт оца већ и пример умирања које има ауру херојског чина. У ономе што није речено Црњански препознаје тајни налог те смрти: она му сведочи шта је херојски етос и – што је још важније – да је тај херојски етос и даље могућ. То је узрок чија је последица његова жеља да се буде међу првима, да се буде изузетан, јер је та изузетност прозвана херојском смрћу оца.

Начин на који је Црњансков отац умро није одредио само живот Црњанског већ и његову смрт:

Пренет је у болницу „Др Драгиша Мишовић“ на интерно одељење, код доктора Богдановића. Смештен је сам у собу. Био је већ у стању бунила – није знао где је, шта је са њим.

Одбија да прими храну и пиће.

[...]

Стално су му затворене очи. Ни са ближњима не жели да разговара нити очи да отвори. Приликом прегледа неуролога, последњи пут ће отворити очи и прошаптати:

„Докторка немојте да ме мучите...“

Покушавају да га натерају да узима храну. После неколико кашикица чаја, више уста не отвара. Доктор Богдановић му каже да мора да узме храну, а Црњански му на то одговори:

„Ја уопште немам намеру да живим.“

То су биле последње речи које је изговорио.²¹⁴

Црњанскова одлука да умре подражава очеву одлуку да умре. Нема страха од смрти, нема борбе за сваки секунд живота којом човек уображава

214 Радован Поповић, *Животи Милоша Црњанског*, Просвета, 1980, стр. 250.

да је одложио смрт. Смрт долази управо у оном тренутку у коме је намерила да дође. Питање је само да ли умемо да је дочекамо, да ли знамо да умremo.

Црњанскова жеља да буде изузетан не само у школи већ и у целом животу одјек је изузетне смрти оца. У њој свакако има нечег личног, али и колективног. Она се темељи на херојском етосу који гради слику изузетности која је потпуно различита од ничеанског концепта натчовека. Док натчовек раскида везе с моралом, а самим тим раскида и везу с колективном коме припада, херојски етос подразумева врлину која ту изузетност још увек држи приљубљену уз ближње. Када Црњански полемише с Крлежом око текста „Оклеветани рат“, из 1934. године, онда у том тексту треба пре свега видети Црњанскову забринутост за оно што ти закоровљени гробови српских ратника из Великог рата значе. То је закоровљеност херојског етоса који проистиче из српског ратовања у Великом рату, закоровљеност саме идеје заједнице којој је то изузетно херојство било посвећено. Хронотоп рата није, дакле, овде поменут да би се исповедала политичка идеологија за коју је Црњански оптужен, а посебно не њене расистичке теорије, већ да би се упутило на вредност херојског етоса који је модерни нихилизам довео у питање.

Управо та модерна, нихилистичка свест, као нужни жиг епохе, означава Црњанскову књижевност и Црњансков живот. Херојски етос који је наследио од оца на самрти додирује искуство модерности које упућује не неостварљивост херојског етоса у модерним временима. У Црњанском опусу тај додир постаје чеони судар. У духу читаоца, судар поново постаје додир.

Црњанског прати сабласна свест о немогућности херојства, док он жели да живи херојски. У старости, та спољашња сабласт се преображава у унутрашњу меланхолију. Постоји једно место у *Хијерборејцима* које то јасно предочава: „Самообмана, кажем опет себи, која ме је дуго хватала, да патимо за нешто светло, и да учествујемо – а ја предњачим чак – у стварању нечег што је добро и велико, ради чега је било вредно живети, та самообмана ме не држи више.“²¹⁵

Па ипак, меланхолична спознаја самообмане не укида жељу за херојским етосом, који код Црњанског, као што смо видели, траје до последњег тренутка живота. Када све друго прогризе нихилизам, човеку остаје тренутак смрти као азил за његов херојски етос. У међувремену,

215 Милош Црњански, *Код Хијерборејца*, Задужбина Милоша Црњанског – Editions l'age d'homme – Београдски издавачки завод – Српска књижевна задруга, Београд, 1993, стр. 602.

трагови овог етоса су расути колико у пишчевом животу толико и у његовом опусу: у *Хийерборејцима*, то је фигура Сократа, који евоцира одлуку да се умре, а самим тим и херојско надвладање страха од смрти. У *Роману о Лондону* херојски етос заступа фигура маршала Мишела Неја: „Револуције нису шеталишта за грађанство. Неј је волео Француску, носио је толике ране, за њу. Није од ње тражио много. Чак ни верност своје жене у браку. А кад га је Лујева Француска стрељала, командовао је сам палбу. Други маршали револуције пољубили су краља у руку“²¹⁶.

Утешно тематизовање равнодушности према смрти, код позног Црњанског, треба, дакле, замислити и као траг очеве смрти и као припрему за властиту смрт. Равнодушност према смрти је траг херојског етоса који је подривен модерним временима. Ипак, важи и супротно: свемоћ нихилистичке модерности нагрижена је самом идејом херојског етоса. Зато и можемо говорити о судару, а не о карикирању херојског етоса или његовом напуштању.

То је судар који је обележио не само књижевни опус Милоша Црњанског већ и његов живот. То је судар који је резултирао једним од најфасцинантнијих опуса у српској књижевности.

²¹⁶ Милош Црњански, *Роман о Лондону*, Просвета, Београд, 1996, стр. 673.